

Стаття опублікована в журналі «Емінак» №2 (22) (квітень-червень) Том 1  
2018, С.72 – 80.

УДК 94(477.74) “1946-1947”

## **ДІТИ В ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946-1947 рр.**

***В'ячеслав Гордієнко, Галина Гордієнко***

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20301, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2

e-mail: liskovets62@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1133-4199>

e-mail: galinagordienko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-2410>

Історія України радянського періоду, незважаючи на сьогоднішній потужний розвиток конкретно-історичних досліджень, все ще зберігає чимало сторінок, які потребують ґрунтовного вивчення й переосмислення. Зокрема, маловивченим аспектом драматичних подій Третього голоду в Україні є становище дітей в Ізмаїльській області УРСР у 1946-1947 рр. Актуальність цьому додає гібридна війна і пропаганда концепту «русского мира», чільними ідеологемами якого є ідеалізація радянської епохи та культ Сталіна в його класичній формі. В державно-політичний дискурс Російської Федерації запроваджено висловлювання «Сталін – ефективний менеджер». Більше того, уявлення про «ефективного менеджера» поширюються в Україні засобами гібридної пропаганди. З огляду на це зростає необхідність подальших наукових пошуків та вивчення, в тому числі й обставин Третього голоду, задля об'єктивної історичної реконструкції радянського минулого народу України та інших народів СРСР, яким довелося пережити небачений за жорстокістю соціальний експеримент. Історична правда є найбільш дієвою силою проти гібридної пропаганди.

Наукова актуальність теми «діти Ізмаїльщини під час голоду 1946-1947 рр.» зумовлюється тим, що цей регіон вітчизняними та зарубіжними істориками в контексті дослідження Третього голоду в Україні особливо майже не виділявся. Історики вивчали процеси в Ізмаїльській області в післявоєнний період, приділяючи недостатньо уваги специфіці регіону в порівнянні з іншими областями УРСР. На периферії конкретно-історичних досліджень залишаються соціальні аспекти голоду 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині.

У своїй розвідці ми маємо намір проаналізувати ситуацію, яка склалася в Ізмаїльській області радянської України в 1946-1947 рр., враховуючи особливості цього регіону в післявоєнний час, і висвітлити становище дітей, в якому вони опинилися внаслідок реалізації політики «ефективного менеджера». Вважаємо науково доцільним також з'ясування специфічних обставин, які зумовили винятково важке становище в цьому регіоні під час Третього голоду.

Дослідження голоду 1946-47 рр. в Україні вітчизняні історики розпочали відразу, як тільки контроль радянського режиму над історичною наукою та державними архівами дещо ослаб. Упродовж 1989-2013 рр. з'явилися праці І. Кожукала [16], А. Перковського і С. Пирожкова [18], І. Маковійчука, І. Воронова і Ю. Пилявця [8; 17], І. Біласа [1], В. Зими [14], О. Веселової [4; 5; 6; 7], В. Сергійчука [19]. Дослідники Голодоморів в Україні провели низку наукових конференцій та опублікували збірники матеріалів [9; 10; 11]. Крім праць з вивчення Третього голоду у всесоюзному та всеукраїнському масштабі, в ці роки вийшли у світ і результати дослідження голоду 1946-1947 рр. на рівні окремих регіонів України. Тема нашої розвідки певною мірою перетинається з регіональними дослідженнями О. Веселової та К. Горбурова [3; 12]. Отож, як бачимо, окремих історичних досліджень, присвячених голоду 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині поки що обмаль.

Ізмаїльська область виникла 7 серпня 1940 р. у результаті відомого ультиматуму кремлівського керівництва урядові Румунії від 26 червня 1940 р. 28 червня король Румунії Кароль II змушений був прийняти ультиматум і відмовитись від своїх, за словами дослідників Я. Верменич та О. Андрощука, «доволі ефемерних, прав на Північну Буковину й Бессарабію» [2, с.97]. В області було шість великих міст: Ізмаїл, Аккерман, Рені, Вилково, Болгад, Кілія. Станом на 1946 р. територія області поділялася на 13 районів. Відомо, що в 1930 р. чисельність населення регіону, який тоді входив до складу Румунії, сягнула 550433 чол. З них: росіян 133501 (24,25 %), болгар – 122530 (22,26 %), румун/молдаван – 100150 (18,19 %), українців – 81767 (14,86 %), німців – 60881 (11,06 %), гагаузів – 21593 (3,92 %), інші національності – 12373 (2,25 %). Кількість мешканців регіону в 1940 р. становила понад 600 тис. чол. Відразу після приєднання Ізмаїльщини до УРСР німці масово покинули область. Крім цього, в процесі радянзації краю органами НКВС було ув'язнено й депортовано близько 89,5 тис. чол. Війна й окупація спричинили скорочення населення на 24 % [21]. Отож, у 1946 р. чисельність населення Ізмаїльської області становила не більше 450 тис. чол.

Сьогодні чимало дослідників Голодоморів у СРСР розглядають цю трагедію через призму концепції «привілейованого доступу», яку запропонував індійський історик-економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1998 р. Амартія Сен. Згідно з цією концепцією, від голоду за радянського режиму помирили громадяни, які не мали права на отримання харчів від держави, зокрема українські селяни. Міським же робітникам завдяки картковій системі розподілу продовольства було значно легше пережити періоди голоду. А. Сен наголошував, що всі голодомори в СРСР не були прямим наслідком природних катаклізмів, а виникали прямо або опосередковано внаслідок здійснення відповідної економічної політики радянським режимом і диференційованого ставлення режиму до різних соціальних груп. Нобелівський лауреат підкреслював: «Ключовим

фактором у дослідженні проблеми голоду є реальна свобода індивідуума і його родини отримати у власність адекватну кількість продовольства, яке може бути вирощене самостійно (селянами) або куплене на ринку (тими, хто не вирощує продукти харчування)» [20, с.184].

Фахівці з дослідження Голодоморів в Україні, переважно, сходяться у визначенні обставин і причин трагедії 1946-1947 рр. Зокрема, зазначається, що більшість областей України відчули смертельний подих голоду вже наприкінці 1945 р., пік якого припадає на зиму-весну 1946-1947 рр. Але його рецидиви відчувалися й в наступні роки, аж до початку 50-х рр. [4, с.259]. І. М. Маковійчук та Ю. Г. Пилявець у 1990 р. у своїй статті про голод 1946-1947 рр. звертали увагу, передусім на занепад сільського господарства, нестачу робочої сили на селі в УРСР внаслідок війни, на «вкрай несприятливі метеорологічні умови» квітня-червня 1946 р., а також нереальні плани хлібозаготівель по УРСР, які надійшли з Москви. Валовий збір усіх зернових в УРСР у 1946 р. сягнув 531 млн. пудів (8,49 млн. т). Щоб уявити рівень падіння сільськогосподарського виробництва, слід звернути увагу на цей показник за 1940 р. – 1330 млн. пудів (21,28 млн. т.) [17, с.20].

О. М. Веселова і П. П. Панченко наголошували на особливому становищі, в якому опинилася Україна після закінчення війни: «Основною виробничою силою села були жінки, питома вага яких в аграрному секторі економіки становила тоді понад 80 %. Широко використовувалася дитяча праця. У колгоспах 1947 р. працювали 792,8 підлітків віком від 12 до 16 років... Нестача трудових ресурсів у колгоспах і радгоспах УРСР становила 630,7 тис. чоловік» [5, с.113]. Історики підкреслюють, що Третій голод був зумовлений значною мірою командно-адміністративною системою. Для командно-адміністративної системи сільське господарство – це донор промисловості, точніше, військово-промислового комплексу. Командно-адміністративна система не могла існувати без волюнтаризму,

застосування репресивного тиску. Управління сільським господарством відбувалося командно-примусовими методами.

Безпосереднім чинником голоду 1946-1947 рр. в УРСР була спроба реалізації нереального плану хлібозаготівель на 1946 р., який сталінське керівництво затвердило для України – 340 млн. пудів (5,44 млн. т.). Причому, знаючи вже про сильну засуху, яка вразила південні області республіки, Сталін наказав різко збільшити план викачування хліба з України до 362 млн. 750 тис. пудів (5,8 млн. т.). М. Хрущов – тодішній керівник республіки неодноразово звертався до Сталіна з проханням зменшити плани хлібозаготівель для УРСР з огляду на стихійне лихо. Однак «ефективний менеджер» не звернув увагу на такі «дрібниці», звинувативши свого соратника в лібералізмі та м'якотілості. В Москві оголосили, що в УРСР має місце «саботаж хлібозаготівель», «розкрадання», «приховування» зерна колгоспниками. Незважаючи на репресивний тиск, плани хлібозаготівель до кінця 1946 р. у республіці було виконано лише на 62 % [5, с.114].

Ізмаїльська область, як складова УРСР, разом з іншими областями республіки переживала удар природної стихії весни-літа 1946 р. – засухи й також стала об'єктом нереальних планів хлібозаготівель та драконівської податкової політики щодо селянства. Водночас, область вирізнялася від інших регіонів України тим, що тут ще далеко не була завершена колективізація й перед місцевою владою партійно-урядовим керівництвом республіки було поставлене завдання її закінчити. Відомо, що до початку німецько-радянської війни влада організувала тут 216 колгоспів, 12 радгоспів та 28 МТС [21]. А 1 травня 1947 р. у регіоні діяло вже 296 колгоспів, які об'єднали 30 тис. господарств, що становило майже 33 % усіх одноосібників. Ці колгоспи усуспільнили 240 тис. 740 га землі, або 30 % ріллі області [4, с.197]. Отож, варто зауважити, що Третій голод України на Ізмаїльщині проходив за умови, що тут близько 70 % господарств були індивідуальними.

Не дивно, що під час хлібозаготівельних кампаній в Ізмаїльській області 1945 та 1946 рр. застосовувалися методи, апробовані ще в трагічні для українського народу 1932-1933 рр. За вказівкою з Кремля розпочинається епопея «вибивання» з ізмаїльських одноосібників зерна задля виконання планів хлібозаготівель. Щоб скласти уявлення, яким чином це відбувалося, варто звернути увагу на опублікований ще в 90-х рр. документ «Доповідну записку прокуратури УРСР секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку про грубі порушення соціалістичної законності в Татарбунарському районі й недостатнє реагування на них Ізмаїльського обкому партії». В доповідній записці йдеться про те, що з відома першого секретаря Татарбунарського райкому партії Чернова було створено спеціальну групу комсомольців («бригаду» на чолі з районним керівником комсомолу Мірошніченком і заступником районного уповноваженого наркомату заготівель Колесніченком). Загін комсомольців діяв за принципом так званих «буксирів» періоду Голодомору 1932-1933 рр. Головним об'єктом обшуків з метою виявлення нібито прихованого зерна стали селяни-одноосібники. Обшуки проводилися вночі. Комсомольці обнищпорили помешкання селянина С. П. Білого з села Акмангіт-Білолісся – батька інваліда Вітчизняної війни. Цей одноосібник господарював на ділянці землі 4,5 га і виконав план здачі хліба державі. Зерна під час обшуку комсомольці не знайшли, але, щоб хоч якимось чином компенсувати свою невдачу, вирішили тихо конфіскувати в селянина дві ковдри. В сусідньому селі Дельжильєри-Дмитрівка комсомольська «бригада» вночі здійснила обшук у 50 господарствах одноосібників. Тут у господаря І. А. Димока, який також здав державі належну кількість продовольства, комсомольці відняли 30 пудів зерна. Незаконні обшуки й конфіскації зерна відбувались і в селі Ескіполос-Глибоке, де активісти обнищпорили 23 господарства. Причому, сім'ї 15 господарств мали родичів, що перебували на службі в радянській армії. «Бригада» на чолі з Мірошніченком і Колесніченком відняла хліб і два мішки зерна в селянки

М. М. Чебан за її відсутності. Активісти не зважили навіть на те, що вона не підлягала оподаткуванню, оскільки мала лише півгектара землі [5, с.118]. Вочевидь, таких «бригад» на Ізмаїльщині в 1946 р. діяло немало.

Звісно ж, що серед рішень партійно-урядового керівництва, які погіршили становище населення в Україні загалом, і в Ізмаїльській області, зокрема, була сумнозвісна «Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про економію у витрачанні хліба по Українській РСР» від 27 вересня 1946 р. Цю постанову ухвалили услід відповідному рішенню союзного керівництва, в якому йшлося про необхідність скорочення «витрат державних хлібних ресурсів» через засуху на півдні СРСР та тривалі дощі в Сибіру та Казахстані шляхом зняття з пайкового постачання хлібом сільського населення й частини міського. Привертає увагу такий фрагмент тексту постанови: «...Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) при цьому враховує, що за останній час відбулось значне зниження цін на продукти на колгоспному ринку, і це дає можливість особам, які знімаються з пайкового постачання, що мешкають в сільській місцевості, так і в містах купувати продукти на колгоспному ринку...» [6, с.131]. Тобто, з точки зору «ефективного менеджменту», всупереч всім відомим законам економіки, тільки в СРСР при зростанні дефіциту товару на ринку ціна на нього знижується, а не навпаки. Задля ілюстрації результатів цієї акції радянського режиму варто навести уривок з окремого документу на ім'я партійного вождя УРСР на той момент, Л. Кагановича, під заголовком «Про стан захворювання населення дистрофією і про вжиті заходи з попередження захворювань», підписаний 28 травня 1947 р. першим заступником голови Ради Міністрів УРСР Л. Корнійцем. Це – таблиця, в якій зафіксовано контингенти та чисельність осіб, що втратили право отримувати картки на хліб, згідно з постановою РМ УРСР та ЦК КП(б)У від 27 вересня 1946 р.

	Сентябрь 1946	Ноябрь 1946	Разница	Май 1947	Разница против ноября 1946
1	2	3	4	5	6

По городу	Работающие	4647,1	4506,8	- 140,3	4666,9	+ 160,1
	Иждивенцы	2336,1	1524,0	- 812,1	1540,0	+ 16,0
	Дети	2844,6	2641,7	- 202,9	2820,0	+ 178,3
Всего по городу		9827,8	8672,5	- 1155,3	9026,9	+ 354,4
Госснаб		79,8	90,8	+ 11,0	145,2	+ 54,4
По селу	Работающие	1782,6	697,0	- 1085,6	1013,0	+ 316,0
	Иждивенцы	-	-	-	-	-
	Дети	1821,0	-	- 1821,0	334,7	+ 332,7
Всего по селу		3603,6	697,0	- 2906,6	1347,7	+ 650,7
Итого по УССР		13511,2	9460,3	- 4050,9	10519,8	+ 1059,1

З таблиці ми дізнаємося, що із загального числа *позбавлених права на гарантоване отримання хліба діти становили 2 млн. 23 тис. 900 чол. (1821000 сільських дітей + 202900 дітей з міст)*. Не зайве звернути увагу в цьому документі й на показник «Госснаб» - («Держпостач» В.Г, Г.Г.). По цій графі спостерігається не скорочення, а зростання кількості отримувачів хлібних карток. По лінії «Держпостач» у жовтні 1946 р. хлібні картки отримували 79,8 тис. осіб; в листопаді їх було вже 90,8 тис. осіб: зростання становило 11 тис. Під показником «Держпостач» ховається особливий контингент, який, згідно з теорією А. Сея, мав за радянського режиму найсприятливіший доступ до продовольства – партійно-державна номенклатура. На тлі позбавлення можливостей гарантованого отримання шматка хліба на день понад два мільйони дітей, номенклатура істотно посилила свою продовольчу безпеку [22, арк.26-27].

Політика «ефективного менеджера» невдовзі дала свої результати. Взимку 1946 р. й навесні 1947 р. в УРСР з'являється велика кількість людей хворих на дистрофію. Якщо на 10 лютого республіканські органи охорони здоров'я нарахували 107110 дистрофіків, з яких 60526 були діти, то станом на 10 травня в УРСР налічувалося 935569 хворих на дистрофію, з яких 384402 були діти. Із майже мільйона дистрофіків, тільки 163595 змогли потрапити до лікарні. Але й серед госпіталізованих все одно 7-8 % не виживали [22, арк.24]. Упродовж першого кварталу 1947 р. від дистрофії померло близько 80 тис. чол.[22, арк.25].

Тепер звернімося до ситуації, яка в цей період склалася в Ізмаїльській області. Задля її реконструкції використаємо кілька архівних документів. Про стан Ізмаїльщини в першій половині 1947 р. свідчить довідка МВС

УРСР про захворювання населення України на дистрофію та смертність від неї станом на 20 червня 1947 р. Зокрема, в довідці йдеться про те, що в області на дистрофію захворіло 60857 осіб; з них померло – 20604. У Вінницькій області за цей же період захворіло на дистрофію 159976, однак, померло від неї – 2696 осіб. По Україні ж, показники такі: захворіло на дистрофію 1543789, а померло 46524 особи. Про те, що становище в Ізмаїльській області було найгіршим у порівнянні з іншими регіонами України свідчить показник смертності від дистрофії. Так, по Україні показник померлих від дистрофії до загального числа тих, хто був зафіксований як дистрофік відповідними органами, становив 3 %; по Вінницькій області – 1,7 %; по Ізмаїльській області – 34 % [7, с.127]. Особливий стан Ізмаїльської області характеризують і такі цифри. Згідно з довідкою МВС УРСР, станом на 2 липня 1947 р. у республіці було зафіксовано 130 випадків канібалізму, з яких 53 припадало на Ізмаїльщину; із 189 випадків вживання в їжу трупів по республіці 82 припадає на цю ж область [7, с.128]. Розділення показників «кількість випадків людоїдства за 1947 р.» і «кількість з'їдених трупів за 1947 р.» наводить на такий похмурий висновок. Очевидно, перший показник – це зафіксовані випадки навмисного вбивства людей для вживання частин їх тіл в їжу, а другий – засвідчує випадки, коли вже померлих від голоду, або якої-небудь хвороби осіб розчленовували для того, щоб втамувати голод. Однак, обидва відхилення так, чи інакше підпадають під означення «канібалізм».

Становище в Ізмаїльській області УРСР мало багато спільного з тим, що відбувалося під час голоду 1946-1947 рр. у Молдавській РСР. Дослідник М. Еллман, зокрема, виявив, що у відсотках найбільший рівень смертності в 1946-1947 рр. спостерігався в Молдавії [13, с.198-199]. Молдавський історик І. Кашу зазначає: «Найбільш руйнівним стосовно всього населення голод був у Молдавії, де загинуло близько 5 % загального населення; у той час як в УРСР та в РРФСР – 1% і 0,6 % відповідно [15, с.213]. Він також вказує на те, що Молдавія, точніше,

Бессарабія (територія, яка була приєднана до СРСР лише в 1940 р.), на відміну від інших регіонів СРСР була єдиним регіоном, де радянський режим застосовував методи 1932-33 рр. У 1946-47 рр. бессарабська частина Молдавії відрізнялася від інших частин СРСР тим, що тут індивідуальні селянські господарства домінували в аграрному секторі й тому для радянського режиму це був класово чужий елемент. І. Кашу обережно вказує й на етнічний фактор. Населення Бессарабії було етнічно ідентичним населенню Румунії – держави, що воювала проти СРСР у союзі з нацистами. «Це, ймовірно, пояснює високу смертність у МРСР у порівнянні з іншими радянськими областями і республіками», - зазначає молдавський історик [15, с.253-254].

Становище дітей на Ізмаїльщині можна реконструювати з допомогою «Довідки про виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 4 XII 1946 р. за №2018-123 «Про організацію допомоги дітям в районах, які постраждали від засухи» на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка за підписом міністра охорони здоров'я УРСР Кононенка від 30 січня 1947 р. По-перше, з документа можна дізнатися, що вже наприкінці осені 1946 р. М. Хрущов і Д. Коротченко схаменулися й спробували хоча б частково захистити українських дітей у південних областях республіки, де вже почався голод. Однак, з інформації міністра ми дізнаємося, що допомогу харчами діти півдня України загалом та Ізмаїльської області, зокрема, почали отримувати лише з 15 січня 1947 р., оскільки виникли проблеми з доставкою продовольства. Згідно з даними статистичної таблиці в «Довідці», найбільше дітей, які мали б отримувати харчування у вигляді допомоги, було в Ізмаїльській області – 57500 осіб. В Одеській області з чисельнішим населенням, зокрема, харчування отримували 38650 дітей. Як і в інших південних областях УРСР, дітей в Ізмаїльській області годували в дитячих яслах (у 250 закладах – 10000 дітей), на «харчових станціях» (у 9 закладах – 3000 дітей), на харчових пунктах школярів (у 288 закладах – 42000 дітей), в дитячих будинках (у 11 закладах – 2500 дітей). Міністр

Кононенко змушений був визнати, що становище в південних областях й, особливо, в Ізмаїльській залишається дуже важким. Зокрема, він наводить такі дані: за IV квартал 1946 р. на Ізмаїльщині було зафіксовано 13456 випадків опухання людей («безбілкові набряки»), з яких більше 3000 відправили до лікарні. Тут міністр не вказує точно, чи це були діти, чи дорослі, незважаючи на те, що зміст «Довідки» присвячений виконанню постанови про допомогу дітям. Далі, чиновник наводить показники смертності в Ізмаїльській області за останні два місяці 1946 р.: упродовж листопада народилося 1452 дитини і померло – 1603 людини, з них – 241 дитина віком до 1 року; а вже в грудні, за даними без двох районів області, народилося 792 дитини й померло 2103 людини, з них – 260 дітей віком до 1 року. Міністр навів також і показники народжуваності та смертності по області в розрахунку на 1000 населення. Так, показник народжуваності за листопад становив 32,0, а смертності – 35,4; за грудень, відповідно – 20,1 та 54,9. Головний чиновник системи охорони здоров'я УРСР не побоявся чітко сформулювати причини «винятково високої смертності» - «виснаження на ґрунті недоїдання». Більше того, Кононенко підкреслює, що причиною високої смертності в області не могли бути інфекції, оскільки санітарно-епідемічна ситуація тут зберігалася порівняно благополучною. Він також насмілився вказати й на деякі інші обставини, які погіршували здоров'я населення Ізмаїльщини. Так, у «Довідці» зазначено, що в області відсутнє паливо, через що багато домівок не опалюється, а деякі лікарні закривалися, бо не було чим опалювати приміщення з хворими. Відсутність мила в області спричинила значну завошивленість сільського населення, що загрожувало поширенням епідемії тифу. Кононенко мимоволі розкриває ще один нюанс політики «ефективного менеджера». Зокрема, згідно з урядовою постановою, харчування в лікарнях мало бути організоване за рахунок «гарнцевого збору», тобто частки борошна, яка у вигляді натуроплати за помел мала б іти на харчування хворих у лікарнях. Оскільки в усій республіці й

Ізмаїльській області, зокрема, упродовж 1946 р. у селян відібрали все зерно, то про ніякий помел не могло бути й мови. Лікарні не отримали жодного грама борошна, чи круп для своїх хворих. Отож, «госпіталізовані» опухлі від голоду, чи вражені дистрофією на ґрунті недоїдання люди в лікарнях не могли сподіватися на харчування. Виявилось, що направлені в сільську місцевість на організацію «боротьби з безбілковими набряками» медичні працівники крім хліба нічого не мали. Навіть у мережі комерційних магазинів, яких залишалося дуже мало, не було борошна, круп, цукру, м'яса, ковбасних виробів тощо [23, арк.37].

Нові дані про дітей Ізмаїльщини під час голоду 1946-47 рр. можна знайти ще в одному офіційному документі. 25 вересня 1947 р. голова Ізмаїльського облвиконкому К. Ананко надіслав до Києва на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича й голови Ради Міністрів УРСР М. Хрущова «Доповідну записку» про соціальний стан області, який виник у результаті «жорстокої засухи». Зокрема, в документі зазначено, що упродовж жовтня 1946 й серпня 1947 рр. в області понад 80 тис. чол. захворіли на дистрофію. Незважаючи на вжиті заходи (госпіталізація 20 тис. дистрофіків, організація харчування дітей і дорослих), 35940 осіб в області за вказаний період померли «на ґрунті дистрофії», тобто, від голоду. Більше того, згідно з «Доповідною запискою», з'ясувалося, що люди, які вижили після дистрофії, навіть упродовж 1947 р. не змогли відновити стан здоров'я. Багато індивідуальних господарств області, незважаючи на деяку допомогу держави, не змогли відновити виробництво. За словами чиновника, через багатодітність чимало господарств одноосібників, навіть не змогли засіяти свої присадибні ділянки, не кажучи вже про польові угіддя. К. Ананко вказує, що 14180 індивідуальних селянських господарств Ізмаїльщини не взяли участь у виконанні державних планів заготівлі хліба, м'яса, молока та інших продуктів [22, арк.70].

Через дистрофію десятки тисяч родин на Ізмаїльщині навесні і влітку 1947 р., фактично, втратили своїх годувальників, або працездатних членів сім'ї. Отож, і ці селянські господарства, не маючи тяглової худоби і навіть корів, залишилися «економічно слабкими». Чиновник повідомляв партійно-урядовим вождям УРСР: «... Ці родини *здавали* своїх дітей у дитячі будинки, залишали в сільрадах та інших установах, базарах, внаслідок чого місцевим організаціям довелось збирати цих дітей і розподіляти в новостворені дитячі будинки або *роздавати* населенню на усиновлення» [22, арк.71].

К. Ананко мимоволі вказує ще на одну серйозну проблему, яка виникла в області внаслідок кремлівської політики. Більшість працездатних чоловіків Ізмаїльської області були мобілізовані на відбудову Донбасу. Звідти вони надсилали частину заробітку своїм родинам. Але, в умовах голоду 1946-1947 рр. їхні сім'ї не могли на отримані гроші придбати собі продовольства, оскільки в торговій мережі не було ніяких харчів. Внаслідок цього, як повідомляє голова облвиконкому, понад *10 тисяч дітей* в області стали сиротами, або напівсиротами. Це – на 126 тис. дітей дошкільного і шкільного віку в Ізмаїльській області на початку 1947 р. [23, арк.42]. Близько 5 тисяч цих дітей вдалося влаштувати в дитячі будинки. Однак, 4 тис. дітей, наголошує К. Ананко, «поки що залишаються поза дитячими будинками». У перекладі на звичайну мову, це означало, що 4 тис. дітей Ізмаїльщини в 1947 р. стали безпритульними [22, арк.71]. Тільки в трьох селах Ново-Іванівського району спеціальна комісія облвиконкому виявила 299 дітей-сиріт «не охоплених дитбудинками» Всього ж в районі таких налічувалося 1100 осіб. З них, 500 вдалося прилаштувати до дитячих будинків, а інші 600 опинилися на вулиці [22, арк.73].

Доля безпритульних дітей в Україні в ці важкі роки була трагічною. Секретар ЦК КП(б)У по транспорту Чумаченко та заступник завідувача відділом кадрів культури та науки ЦК Макарченко надіслали

Л. Кагановичу «Доповідну записку» про боротьбу з дитячою безпритульністю. Тільки за три місяці 1947 р. у дитячі приймальні пункти МВС УРСР прибула велика кількість безпритульних дітей. Тобто, працівники міліції «вилучили» з вулиць міст, вокзалів, станцій і пристаней 18713 дітей. Динаміка зростання кількості таких дітей вказує, що з потеплінням потік безпритульних дітей, які втікали від голоду в інші регіони республіки, посилювався. Так, у січні 1947 р. працівники міліції «вилучили» з вулиці й направили в приймальні пункти 4521 дитину; у лютому – 5631; у березні – 8561; а за 15 днів квітня – 4587 безпритульних та бездоглядних дітей. 80 % «вилучених» з вулиці дітей були віком від 3 до 13 років [24, арк.125]. У результаті напливу безпритульних дітей виникла проблема перевантаженості 38 приймально-розподільчих пунктів МВС УРСР, незважаючи на те, що їх розширили на 1505 місць, зокрема, в Києві, Львові та Харкові. Згідно з правилами, в приймально-розподільчому пункті діти мали перебувати не більше 14 діб. Але станом на 15 квітня 1947 р. тут понад зазначений термін вже перебувало 7589 дітей, хоча вони були розраховані на одночасне перебування лише 4585 чол. [24, арк.126]. На вимогу МВС УРСР до міністерства освіти республіки прийняти й розподілити безпритульних дітей у дитячі будинки, останнє відповідало відмовою через те, що всі дитячі будинки вже перевантажені.

Але, навіть коли безпритульні діти потрапляли до дитячих будинків, це не гарантувало виживання, оскільки умови перебування там були нестерпними. В Ізмаїльській області, згідно з постановою від 4 грудня 1946 р. було вирішено збільшити кількість дитбудинків з 7 (1190 дітей) до 17 (3710 дітей). Станом на 1 лютого 1947 р. в області вже функціонувало 15 дитбудинків, де перебувало 3310 дітей. Завідувач обласним відділом народної освіти Горовий у «Доповідній записці» на ім'я Павла Тичини, тодішнього міністра освіти УРСР, прямо зазначав: «... умови в яких перебувають діти в дитячих будинках дуже тяжкі. Діти сплять на підлозі, а

там, де є ліжка по 3-4 особи на одному ліжку. В дитячих будинках нема ковдр, одягу, взуття, дрібного інвентарю ...» [22, арк.40].

Умови перебування дітей у дитбудинках Ізмаїльщини взимку 1946-47 рр. яскраво висвітлює наступна статистика Горового: на 3310 дітей було лише 892 ліжка, 802 матраца, 952 ковдри, 821 подушка. Лише 2497 дітей мали взуття (813 дітей були босі посеред зими *В.Г., Г.Г.*), 1854 – пальто (1456 дітей не мали верхнього одягу *В.Г., Г.Г.*), 2824 – костюми (484 дітей не мали нормального одягу, який би можна було назвати костюмом *В.Г., Г.Г.*), лише 785 – головні убори [22, арк.41].

Трагізм ситуації в Ізмаїльській області наприкінці зими 1946-1947 рр. ілюструє спецповідомлення МДБ УРСР на ім'я міністра Державної безпеки Союзу РСР генерал-полковника В. Абакумова. В ньому йдеться про факти канібалізму й, що є особливо тяжким, жертвами дорослих, які збожеволіли від голоду, ставали найслабші – діти. Так, у селі Каїри Саратовського району 49-річний селянин-одноосібник разом зі своєю родиною вбили 6-літнього сироту й з'їли. 9-літнього брата загиблого хлопчика інший селянин-одноосібник віком 18 років також вбив, а труп використав в їжу. Крім цього, в спецповідомленні йдеться про сорокарічну селянку-одноосібницю, яка вчинила так само з трупом іншого 9-літнього хлопчика. Канібали, згідно зі спецповідомленням, були поміщені в лікарню [7, с.119].

З «Доповідної записки» завідувача Ізмаїльського облвню Горового можна дізнатися про кількість загиблих від голоду дітей. Чиновник вказує в документі, що станом на 1 лютого 1947 р. в області зареєстровано померлих від дистрофії 1500 осіб [23, арк.42]. Цифра явно занижена, до того ж, невідомо за який період померло стільки дітей. Він повідомляє також про масове явище звертання батьків, а часто й самих дітей (сиріт, напівсиріт, а також підлітків 15-16 років) до органів влади (райком партії, райвиконкоми, районні відділи освіти) з проханням надати хоча б яку-небудь допомогу харчами, одягом, взуттям, або направити в дитячий

будинок. Неважко уявити собі такого прохача в приміщенні районного комітету партії, який благає ситих номенклатурних чиновників про порятунок. Доповнює картину повідомлення Горового, що біля «пунктів харчування» щодня збирається велика кількість дітей і дорослих, які сподіваються на тарілку супу [23, арк.40]. Завідувач облвно у своїй «Доповідній записці» прохає міністра освіти Павла Тичину, а також своє обласне начальство поставити перед партійно-урядовим керівництвом республіки, тобто перед Л. Кагановичем та М. Хрущовим, питання про надання додаткової допомоги для харчування 30 тис. школярів і 15 тис. дітей дошкільного віку, які мешкали на селі, або на околицях міст, щоб загальна кількість дітей, яка б мала доступ до їжі, становила 72 % від всієї кількості дітей. «Хліб же по комерційній торгівлі відпускати на всі 126000 дітей по 200 грам на кожного», - прохає у «Доповідній записці» Горовий. З його тексту випливає, що ті 44098 дітей, які отримували їжу від держави в січні 1947 р., переважно були міськими мешканцями, а сільські діти на піку Третього голоду не отримували ніякої продовольчої допомоги [23, арк.42].

Аналіз джерел та історичної літератури з питань Голодоморів в Україні дає можливість визначити чинники найгіршої ситуації під час Третього голоду в Ізмаїльській області. Мешканці цього регіону ще повною мірою не осягнули характер радянського режиму, вони не мали моторошного досвіду Голодомору 1932-1933 рр., яким вже володіли українці з інших регіонів УРСР. Засуха весни-літа 1946 р. , переважно, не пробудила в них «...відчуття близької біди, катастрофи і смерті» [25, с.156]. Якщо українські селяни в інших областях вже перейшли на режим економії всього їстівного, зосередились не на колгоспному полі, а на присадибних ділянках, не боячись репресій, то мешканці Ізмаїльщини ще не знали як реагувати, оскільки за висловом одного селянина, зафіксованим спецслужбами, «... при румунах не страждали від голоду, й не пухли...» [15, с.142]. Певною мірою терор голодом 1946-1947 рр. в

УРСР змогла нівелювати солідарність з селянами керівників найнижчої ланки – голів колгоспів. Майже всі вони – вчорашні фронтовики не побоялися піти проти влади й спробували приховати частину хліба від всюдисущих уповноважених міністерства хлібозаготівель для колгоспників. Про масштаб цього явища в УРСР свідчить кількість звільнених з посади голів колгоспів у 1946 р. тільки по Чернігівській області – 720 [5, с.114]. В Ізмаїльській області, як зазначено вище, 70 % селян залишалися одноосібниками. Їх нікому було захищати. Для радянського режиму вчорашні громадяни Румунії, союзника нацистської Німеччини, були підозрілим, а то й ворожим елементом. Власне, голод радянським режимом тут був використаний для того, щоб загнати селян до колгоспів, адже на піку голоду кожен колгоспник Ізмаїльщини отримував 400 г хліба щоденно [22, арк.73].

Отже, відсутність досвіду поведінки перед загрозою голоду, можливостей для організації хоча б пасивного опору, чужий управлінський апарат, нічим не пов'язаний з місцевим населенням, прагнення режиму швидко завершити колективізацію зумовили трагічну ситуацію в Ізмаїльській області в 1946-1947 рр. Звісно, в таких умовах абсолютно беззахисними виявились діти.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І.Г. Голокост на Україні в 1946-1947 рр. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. Мюнхен. 1992. С. 57-77.
2. Верменич Я.В., Андрощук О.В. Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ-ХХІ ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 182 с.
3. Веселова О.М. Ізмаїльська область в лабетах голоду 1946–1947 років // Одесі – 200. Тези доповідей Міжнар. науково-теорет. конф. 6-8 вересня 1994 р. Ч.1. Одеса, 1994. С. 87-90.

4. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. Київ - Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. 270 с.
5. Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946-1947 років // Укр. іст. журн. 1995. № 6. С. 112-123.
6. Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946-1947 років // Укр. іст. журн. 1996. № 1. С. 129-142.
7. Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946-1947 років // Укр. іст. журн. №2. С. 116-132.
8. Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946-1947 рр. Київ: Знання, 1991. 47 с.
9. Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України; Інститут історії України НАН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2013. 364 с.
10. Голод 1946 – 1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф., Київ, 27 трав. 1997 р. Матеріали. Київ, Нью-Йорк, 1998. 208 с.
11. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали. Київ-Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1996. 376 с.
12. Горбуров К.Є. Економічні, етнонаціональні та демографічні наслідки голоду 1946–1947 років // Український селянин. 2006. Вип. 10. С. 358-360; Горбуров К.Є. Голод 1946–1947 років на території півдня УРСР. Миколаїв, 2006. 279 с.
13. Эллман М. Голод 1947 г. в СССР // Экономическая история. Обзорение. Вып.10. Москва, 2005. С.197-199.
14. Зима В.Ф. Голод в СССР 1946-1947 годов: происхождение и последствия. Москва: Институт Российской истории РАН. 1996. 265 с.

15. Игорь Кашу. Голод 1946-1947гг. в Молдавской ССР: причины и последствия // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. №2(43). Київ-Харків, 2014. С. 211-256.
16. Кожукало І. Жорстокий хліб: Про становище колгоспного селянства на Україні у перші повоєнні роки // Сільські обрії. 1989. №7. С. 18-21.
17. Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 роках // Укр. іст. журн. 1990. №8. С. 14-32.
18. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. // Укр. іст. журн. 1990. №2. С.15-25.
19. Сергійчук В. Як нас морили голодом. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. 392 с.
20. Сен А. Развитие как свобода. Москва: Новое издательство, 2004. 432 с.
21. Тичина А.К. Ізмаїльська область. Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=13817](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=13817).
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф.1. Оп.23. Спр.912. 116 арк.
23. ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23, Спр.4931. 393 арк.
24. ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23, Спр.4932. 178 арк.
25. Швидкий В.П. Голод 1946-1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні // Укр. іст. журн. 2010. №1. С. 142-164.

**Гордієнко В'ячеслав, Гордієнко Галина. Діти в Ізмаїльській області під час голоду 1946-1947 рр.**

*В статті висвітлено становище дітей в Ізмаїльській області в період голоду 1946-1947 рр. Проаналізовано причини голоду в регіоні й визначено їх ієрархію. З'ясовано, що природно-кліматичні катаклізми відіграли не головну роль у погіршенні продовольчої ситуації в Ізмаїльській області. Голод настав у результаті здійснення партійно-урядовим керівництвом*

*СРСР та України політики хлібозаготівель. Виявлено специфічні обставини, які зумовили найгірші суспільні умови в регіоні для порятунку дітей від голоду. Встановлено, що допомога голодуючим дітям Півдня України почала надходити лише з 15 січня 1947 р., коли значна частина дітей вже захворіла на дистрофію. Відкриті нові дитячі будинки виявилися нездатними прийняти 10 тисяч безпритульних дітей області. Зазначено, що важке становище дітей в Ізмаїльській області, значною мірою, було зумовлене відсутністю у місцевого населення досвіду виживання в умовах терору голодом.*

***Ключові слова:** діти, голод, засуха, політика хлібозаготівель, Ізмаїльська область, дистрофія, безпритульні.*

**Гордиенко Вячеслав, Гордиенко Галина. Дети в Измаильской области во время голода 1946-1947 гг.**

*В статтє отражено положение детей в Измаильской области в период голода 1946-1947 гг. Проанализированы причины голода в регионе и определена их иерархия. Выяснено, что природно-климатические катаклизмы сыграли не главную роль в ухудшении продовольственной ситуации в Измаильской области. Голод наступил в результате осуществления партийно-правительственным руководством СССР и Украины политики хлебозаготовок. Выявлены специфические обстоятельства, которые обусловили худшие общественные условия в регионе для спасения детей от голода. Установлено, что помощь голодающим детям Юга Украины начала поступать только с 15 января 1947, когда значительная часть детей уже заболел дистрофией. Открытые новые детские дома оказались неспособными принять 10000 беспризорных детей области. Отмечено, что тяжелое положение детей в Измаильской области в значительной степени было обусловлено*

*отсутствием у местного населения опыта выживания в условиях террора голодом.*

***Ключевые слова:** дети, голод, засуха, политика хлебозаготовок, Измаильская область, дистрофия, безпризорные.*

***Hordiyenko Vyacheslav, Hordiyenko Halyna. Children of Izmail region during the 1946-1947 famine***

*The article highlights the situation of children in Izmail region during the period of the 1946-1947 famine. The causes of hunger in the region are analyzed and their hierarchy is determined. It is discovered that natural and climatic cataclysms have played minor role in food situation worsening in Izmail region. The famine has begun as a result of the implementation of grain reserve policy by the party and government leaders of the USSR and Ukraine. The article reveals specific circumstances that have caused the worst social conditions in the region for saving children from hunger. It is claimed that starving children from the South of Ukraine have begun to receive assistance only from January 15 1947, when a significant number of children have already been suffering from dystrophy. Newly-constructed orphanages have been unable to receive 10,000 homeless children in the region. It is noted that the difficult situation of children in Izmail region, to a large extent, is due to the lack of survival experience in local residents who have been in a state of terror caused by the famine.*

***Key words:** children, famine, drought, grain reserve policy, Izmail region, dystrophy, homeless people.*